

**O'RTA OSIYODA JADIDCHILIK HARAKATI
ВОССТАНОВИТЕЛЬНОЕ ДВИЖЕНИЕ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
REVOLT MOVEMENT IN CENTRAL ASIA**

Xaydarova Dilorom Abduxamidovna,

Namangan davlat universiteti ilmiy tadqiqotchisi

xaydarovad2112@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'rta Osiyoda XX asr boshlarida paydo bo'lgan jadidizm harakati ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada jadidizmning ijtimoiy-falsafiy asoslari, xususan, millat g'oyasi, ta'lim va ma'rifat, ijtimoiy islohotlar va g'arblashuv g'oyalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, ta'lim, ma'rifat, jadidizm, ijtimoiy islohotlar, g'arblashuv, so'fiylik, bedilxonlik.

Abstract: This article analyzes the Jadidism movement that appeared in Central Asia at the beginning of the 20th century from a socio-philosophical point of view. The article examines the socio-philosophical foundations of modernism, in particular, the idea of the nation, education and enlightenment, social reforms and westernization

Keywords: Central Asia, education, enlightenment, Jadidism, social reforms, westernization, Sufism, Bedil Khanism.

Аннотация: В данной статье с социально-философской точки зрения анализируется движение джадидизм, возникшее в Центральной Азии в начале XX века. В статье рассматриваются социально-философские основы модернизма, в частности, идея нации, образования и просвещения, социальных реформ и вестернизации.

Ключевые слова: Центральная Азия, образование, просвещение, джадидизм, социальные реформы, вестернизация, суфизм, бедиль-ханизм.

XIX asr oxiri va XX asr boshlari jahon sivilizatsiyasining rivojlanish asri bo'ldi. Bu davrda chuqur islohotlar, Birinchi va Ikkinchi jahon urushlari, fan rivojida o'zgarishlar sodir bo'ldi. Chet jamiyatning jamiyatga to'liq ta'siri nafaqat odamlar hayotini, balki dunyoqarashini ham inqilob qildi. XIX asr oxiri XX asr boshlarida boshqa mamlakatlardagi kabi O'rta Osiyoda ham o'zgacha fikrlash, yangicha qarash vakillari yetishib chiqdi. XIX asrning 2-yarmida O'rta Osiyoda ijtimoiy-iqtisodiy tuzum qoloq edi, shahar aholisining turmush tarzi juda past bo'lib, ularning madaniy-ma'naviy hayotiga islom dini arboblari kuchli ta'sir ko'rsatdi. Qarama-qarshi kuchlar tomonidan dunyoqarashda so'fiylik an'analarini tiklash istagi kuchaygan bir sharoitda odamlar bilan kelishmovchiliklar yuzaga keldi.

XIX asr ijtimoiy-falsafiy, diniy-axloqiy, siyosiy va madaniy taraqqiyotda oxirgi va keyingi asr boshlari davri bo'lib, g'oyaviy-nazariy va dunyoqarashning shakllanishi rang-barangligi bilan ajralib turadi.

Turkistonda jadidchilik harakati vujudga kelgunga qadar turli ma'naviy, g'oyaviy va dunyoqarash oqimlari, qadimgilar, islohotchilar, bedilchilar, mashrabxonlar, shuningdek, tafakkurning turli shakllari, ijtimoiy-falsafiy mazmuni va umuman O'rta Osiyo turkiy xalqlari bilan bog'liq yo'nalishlar, tarbiyaviy ta'limot va nazariyalar bu davrda nafaqat jadidchilik harakati, balki boshqa mafkuraviy ta'limotlar ham shakllandi. Kishilar dunyoqarashida so'fiylik falsafasi an'analarini tiklashga intilish kuchaymoqda.¹

Bu davrda o'rta asr musulmon mutafakkirlarining asarlarini qayta nashr etish ishlari boshlandi. Nutq falsafasi va shariat axloqiga oid mumtoz adabiyotlar arab-fors tilidan turk tiliga tarjima qilinib nashr etildi. Masjid va madrasalarda bedilxonlik, diniy ulamolarning antiqa oqimlari, sherxonlik taraqqiy etgan. Markaziy Osiyodagi maorif harakati xalqning ilm-fanni, umuminsoniy qadriyatlarni rivojlantirishga, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'naviy qoloqlikni bartaraf etishga intilishi natijasi edi.

Jadidchilik harakatining faoliyati maktab va maorifdan boshlanib, keyinchalik matbuot, san'at va siyosatga o'tdi. Jadidchilik harakati qoloqlik va jaholat, mamlakat aholisining ayanchli ahvoli, Turkistonning Yevropa va jahon sivilizatsiyasidan ortda

¹ Nazarov. *Uzbekskaya filosofiya*. - T., 2003 g.
www.tadqiqotlar.uz

qolishi, islom va shariatning oyoq osti qilinishi, o'z davrining ilg'or ziyolilarining ana shunday og'ir hayotdan xalos bo'lishi, erk va ozodlik qarashlarida namoyon bo'ldi. Jaholat uyqusidan uyg'onish tarixiy zaruratga aylandi. Boshqacha aytganda, jadidchilik harakati ijtimoiy-taraqqiyot va tarixiy taraqqiyotning talab va ehtiyojlariga javob sifatida paydo bo'lgan ulkan ijtimoiy-siyosiy harakat edi. Yuragi va vujudida millat dardi va g'amini, barcha ayanchli, mudhish, taqdirni boshidan kechirib, butun borlig'i, aqli, hayotini butunlay yangi avlod ziyolilarining ozodligi, va rivojlanishi uchun safarbar etdi. Modernizmning asosiy g'oya va maqsadlari (garchi ular ba'zan o'sha davr voqealariga qarab o'zgarib tursa ham) quyidagilar edi:

Turkistonni o'rta asrlar qoloqligi va diniy xurofotlardan ozod qilish, shariatni isloh qilish, aholini o'qitish, Turkistonda muxtoriyat hokimiyatini o'rnatish uchun kurash, Buxoro va Xivada konstitutsiyaviy monarxiya va parlamentni o'rnatish shuningdek, demokratik respublika tuzumini o'rnatish, barqaror milliy valyutani muomalaga kiritish va milliy armiyani yaratish orqali erkin va farovon jamiyat barpo etishdan iborat.² Jadidchilikning asosiy g'oya va maqsadlari Turkistonni o'rta asrlar, feodal qoloqlik va xurofotlardan ozod qilish, mamlakatni, xalqni, millatni zamonaviy taraqqiyot yo'liga olib borish, "Qadimgi usul"ni inkor etish, milliy davlat qurishdan iborat. Konstitutsiyaviy, parlament va prezident apparati orqali erkin va farovon jamiyatni ko'rish, turkiy tillarga davlat tili maqomi berish, milliy pul birligini yaratish, milliy armiya tuzish rus taraqqiyparvar va ma'rifatparvarlariga Turkistonda ma'rifiy g'oyalarni yoyish uchun imkoniyat yaratish edi. Demak, Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelishi asta-sekin bo'lsa-da, milliy ozodlik mafkurasiga asoslangan edi. Bu jarayon mamlakatning mahalliy aholisi ongiga ta'sir qila boshladi. Natijada ular Turkistonda mustaqillik, milliy taraqqiyot va xalq manfaatlari uchun kurashda milliy-ozodlik harakati uchun zamin hozirlashga muvaffaq bo'ldilar, mahalliy xalqlar orasida tarbiyaviy g'oyalar unga qarshi tarqala boshladi. Mustamlakachilik, yangi ta'lim muassasalari, yangi maktablar, ma'rifiy, madaniy, targ'ibot va modernistik harakatlar vujudga keldi. Jadidchilik harakatining ko'zga ko'ringan namoyandalaridan biri Munavvarqori Abdurashid o'g'li xalqni savodli va

² Ibrohimov S. Jadidchilik harakati. Sharq Uyg'onish davri: innovatsion, ta'lim, tabiiy va ijtimoiy fanlar

www.tadqiqotlar.uz

ma'rifatli qilish Vatan ravnaqi, millat taraqqiyotining bosh omili ekanligini tushunib, bu yo'lda fidoyilik ko'rsatdi. 1901 yilda Toshkentda yangi uslubdagi maktab tashkil etib, unga rahbarlik qilgan va musulmon bolalariga ta'lim bergan. O'z davri uchun maqbul bo'lgan "Adibi avval", "Adibi soniy", "Yer yuzi" kabi darsliklar yozadi. U yetim va bevalarning bolalarini tarbiyalashga ko'proq e'tibor beradi. Munavvarqori ta'lim-tarbiyani isloh qilmasdan, odamlarning o'zligini anglash, madaniy saviyasini yuksaltirmay turib, jamiyatdagi katta o'zgarishlarni amalga oshirib bo'lmashligini yaxshi tushunadi. Jadidchilik harakatining milliy tiklanishga da'vat etuvchi falsafiy g'oyalarini ilgari surgan yana bir ko'zga ko'ringan namoyandasi Abdulla Avloniydir. U xalqning ma'naviy inqirozga yuz tutayotganini tanqid qilib, barchani savodxonlikka, fan va madaniyatning zamonaviy yutuqlarini egallashga chaqirdi. Abdulla Avloniyning "Ilm – xalqning yo'li, hayoti, yo'lboshchisi va najotidir" degan g'oyasi ma'rifiy-inqilobiy harakat dasturini tashkil etadi. U ham ma'rifatparvar safdoshlari singari Turkistonning mazlum xalqining ilm ne'matlaridan bahramand bo'lishiga yordam berib, unutilmas xizmatlar ko'rsatdi. "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida ta'lim va ilm-fanning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni haqida qimmatli fikrlar bildirgan. Allomaning qarashlarini o'rganish bugungi kunda o'zligimizni qayta tiklash jarayonida alohida ahamiyatga ega. Olimning ishidan quyidagilarni qayd etishni lozim topdik. Bilim inson uchun juda yuksak va muqaddas fazilatdir. Chunki ilm bizga holatimizni, harakatimizni ko'zgudek ko'rsatadi. U qilichdek ongimizni va fikrimizni charxlaydi, yaxshilikni yomonlikdan ajratadi va bizni to'g'ri yo'lga solib, bu dunyoda ham, kelajakda ham mas'uliyatli qiladi. Bilim bizni jaholat zulmatidan qutqaradi. Madaniyat, insoniylik, ma'rifat olamiga yetaklaydi. Alloh taolo Allohga bo'lgan muhabbatimizni va iymonimizni ziyoda qiladi. Binobarin, butun hayotimiz, salomatligimiz, mehnatimiz, g'ayratimiz, tinchligimiz, ertangi hayotimiz ilmga bog'liq. Demak, jadidchilik harakati falsafasi shundan iboratki, ozodlik va qaramlikdan mustaqillikka urushlar emas, balki aholining savodxonligini oshirish, ikkinchidan, milliy o'zlikni anglashni rivojlantirish orqali erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Nazarov. O‘zbek falsafasi. - T., 2003
- 2.S.Ibragimov. Jadidchilik harakati. Sharq Uyg‘onish davri: innovatsion, tarbiyaviy, tabiiy va ijtimoiy fanlar
- 3.O.Bobonazarov. Jadidlarning tarbiyaviy harakatlari va ularning xalq ma’naviyatini yuksaltirishdagi o‘rni ta’lim va innovatsion tadqiqotlar (2021 yil maxsus nashri)